

sociološki pristup kritike

• IVAN SALECIĆ:

Moja riječ, takođe se neće baš striktno kretati u granicama problema kulturne politike. Ja ću, naime, pokušati nešto reći o kulturi s obzirom na sociološki pristup. Drugim riječima, ako je Vjeran Zuppa u ovim svojim tezama, koje smo čuli pokušao eksplicirati jednu nemogućnost da ideologija bude, da tako kažem, konstitutivni čin pristupa djelu — ja ću pokušati na malo prostiji način, moram priznati, učiniti isto obzirom na sociološki pristup umjetničkom djelu. Kod toga polje jedno ili činjenice da je sociologija modus intelligendi jednaka građanima, radnika, kao i čovjeka proizvođača u svetu danas, pa da otuda i zbog toga, jer je misao čovjeka u svojim aktualnim i potencijalnim konsekvencijama zahvaćena i ponijeta upravo sociologizmom, i što se dešava u nešto prepariranom ali bitno istom smislu negdašnjeg poleta „auf die Fliegeln der Ideen“ — baš stoga što je to tako, razmatranje o kulturi s obzirom na sociološki aspekt i pristup nužno počinje pitanjem: je li, naime, u razgovoru o pretpostavkama kulture, kulturne povijesti i svijesti našeg doba, i tradicije tog doba, i naprežanja ljudskog za stvar jedne konkretne uljube toga gdje i kako čovjek obitava zemlju — je li dakle u tome stoji kao zakon opstanka da je potrebno po svaku cijenu poduzeti tek jedno ili više socioloških istraživanja o postojećim uvjetima i o subjektivnoj sklonosti, spremnosti i ponašanju društava i grupa u smjeru jedne nove kulture? To se pitanje može i nešto drugačije formulirati. Odnosno, da li razgovarati ozbiljno o kulturi znači istraživati to područje ili je možda riječ o tome, da se u ime realiziranja kulture samim tim činom pokrene ono *prevaratno* ljudske volje i moći protiv kulturalističke nadmenosti građanskog mišljenja i djelanja, protiv kulturnog izolacionizma i nadvladanih vrednota, protiv kulta nužnog rada koji konformizira čovjeka i prepušta ga funkciji profesije u sklopu raspodjele rada.

„Tek s onu stranu toga carstva, kaže Marks, počinje razvitak čovjekovih moći, koji je svrha samome sebi, pravo carstvo slobode, koje međutim, može prevjetlati samo oslanjajući se na svladano carstvo nužnosti.“

Ova teza aplicira smisao djela radničke klase i svojim obzorom, u duhu marksovskih mjere društvenog kretanja, apelira na ljude i cjelokupna društva, da se od sadašnja bijeda ljudske zbilje toka povijesti. U tom pogledu: pitanje što ga je svojeodobno izrekao Friedrich Nietzsche iz aspekta svoje nadasve *mitske* replike prema kulturi, naime: „Koliko istine podnosi, na

koliko se istine odvažuje duh?“ — to pitanje za nas danas, poslije jednog Kranjčevića i Križe, poslije socijalno-političke, društvene i misaone revolucije, i u prisustvu svega toga također, danas to pitanje gubi ili je već izgubilo tu svoju mitsku potku i može se reći da ogromne stvari socijalizma u ovoj našoj zemlji, i ne samo u našoj zemlji, zavise baš od toga koliko odvažno stojimo protiv transcendentnog tumačenja i spekulativnog vrednovanja životnih stremjenja.

Mi danas, na primjer, imamo povećani broj romana o narodno-oslobodilačkoj borbi, a postoje i neki pokušaji koji su iznikli na tlu naših poratnih suočenja i koji su prije svega mislim na dva romana Mile Vuksanovića. Bez obzira na predizjave naših pisaca i ispuštajući na čas iz vide idejno-estetske, i stilске, i kompozicijske i druge slične demote ti knjige, valja upozoriti da je u tim romanima manje-više dosljedno sprovedeno jedno kritičko preispitivanje niza pretpostavaka i konkretnih elemenata revolucionarne volje oslobodilačkog pokreta u našoj zemlji, da u tim romanima nametljivo upravo prevladava princip moralno-političkog nekonzformizma svijesti komunističke, da tu istom takvom prisutnošću dominira i jedno radikalno razgledavanje apstraktnog subjekta u shvaćanju revolucije — jednom riječi iz tih romana mi možemo dokučiti kako modus essendi čovjeka revolucije (u prevratničkom smislu orijentacije povjerenog vremena), kritički i idejnom i svakom drugom pogledu, ni manje ni više, nego u punoj mjeri, bez ostataka stabilne epiku identifikaciju sudbine individualnog učesća s temom nužne izmjene svijeta. Na jednom mjestu u romanu „Mrlje“ Mile Vuksanovića, Bane (lice u tom romanu), uviđajući da postupke ljudi treba prilagoditi potrebama trenutka obnove, istodobno shvaća da njegovo poslanje, da njegov zadatak integrira simboličku datost revolucije po principu „svjetlo iz tamne“, cipija svijet dogmatski, nego novi svijet nalazi, ostvaruje ga pomoću kritike staroga.

„Dobio sam zadatak da informiram svest o slobodnom čovjeku i da im oduzmem veslo prošlosti.“

Time se rastvara pred njim obzorje društvenog procesa u kome reforma svijesti indicira prisvajanje svijeta prilagodnom njegove stvarnosti i njegovog razvoja ljudskih potrebama čovjeka. Ta oprečnost između biti prevratnog misla revolucije i zahtjeva objektivističkog stanja stvari ukorjenjuje nalog kritike koji omogućuje djelo i koja uvijek to može jedino u cijenu da je bezobzirna u marksovskom značenju, tj. da se ne boji ni svojih rezultata, a ni neizbježnog sukoba s posto-

jećim silama. Kakvog je maha i kakav je smjer to uzelo kod ljudi Vuksanovićeve proze, upravo: kako se ostvarivao taj odnos između općeg društvenog kretanja i pojedinačne spremnosti ljudi da svjesno ovladaju sa svim preobražajima, da ih čovječanski integriraju i znaju upravitelji, jer nemamo uvid u daljnji rad ovog našeg pisca. Ako, međutim, pretpostavimo da je za jedan ozbiljni posao dovoljno i to što imamo, treba se smjesta upitati da li i koliko u opće tu nama može pomoći jedna sociološka analiza, ako nam tek uspijeva potvrditi isto ono što od Platona već znamo, tj. da je „moguća svijest“ na području kulture općenito u krajnjim instancijama kvalificirana socijalnim spletom okolnosti života.

Kod Križe, u njegovom romanu o dramu Filipa Latinovića, sam Filip, preispitujući lično shvaćanje slikarstva, iznosi tezu koja u mnogom pogledu transparira bitna svojstva sociološke refleksije. Naime, „slikanje nije i ne bi trebalo da bude ništa drugo, nego vidovito otvaranje prostora pred nama, jer ako to nije, nema zapravo smisla. To je inače lijepljenje i priljepljivanje poznatih već i naslikanih slika: kvantitativno umnožavanje već videnog.“

Ovo „kvantitativno umnožavanje već videnog“ u potpunosti dimenzionira kategoričku orijentaciju i empirijski interes sociološke refleksije. U tom pogledu ja se ovdje želim pozvati na tezu Luciena Goldmanna iz knjige „Dijalektička istraživanja“, tj. da svaka sociologija duha, a o tim „svaka sociologija“ podrazumijeva se samo čisti operativno-tehnički postupak, bez obzira na fundamentalno, idejno i teorijsko postavljanje — da dakle, svaka sociologija duha prihvata utjecaj društvenog života na književno stvaranje i da je za dijalektički materijalizam to osnovni postulat. Van svake je sumnje da ova teza za pojednaka ima u vidu svu širinu područja kulture. Ipak, za nas je važno da Goldmannova teza, ovaکو upućena i proširena, omeđuje jedan kompleks problema koji se zasad prema svojoj imanentnoj i, rekao bih, profesionalnoj usmjerenosti oštro distingvira na dva područja. Na jednoj strani nalazimo da se radi o kulturi kakvu znamo u njoj građansko-povijesno retrospektivni, tj. kao protutežu i protivstav u pitanjima konsolidacije radničke svijesti i kao „dokaz“ posvećenih dispozicija kapitala. Nalazimo, u stvari, da se radi o kulturi koju smo mi danas bih štinili zajedno s ideološkim nasledom klasno-povijesne tradicije i da se ona u tom naslijeđu, kako je ustalom i nastala, osamostalila i samostalno dalje postoji

kao zasebni sektor kulta apstraktnih vrednota u stilu „kulturnog idealiteta“ Juliena Bende, u stilu „mitske nadmoći“, kao nešto pored svega drugog i sl. S druge je pak strane jedan rigorozni metodološki empirizam kao legitimna koncepcija sociologije, njen konkretni pristup u isto vrijeme put, rukovodstvo i sredstvo. Metodološki empirizam traži od istraživača da mu iskazi budu činjenični, da iz činjenica slijede i uz njih važe kao nešto što samo njih reprezentira i objašnjava. Budući da iskazu istraživača prethodi analiza pozitivnog materijala i sintetiziranje važnijih pojedinosti koje otud izlaze, sam iskaz slijedi kao uopćavanje čestine nekih slučajeva, intenziteta utjecaja, smjera kretanja... i, kao takav, iskaz istraživača neminovno referira o njegovoj osnovnoj poziciji. Otuda nam pravo kazati da na početku svakog empirijskog istraživanja stoji teorijska zadanost smjera. Ono o čemu taj smjer zavisi, čime se uopće održava kao takav, nazivamo svrhom bavljenja u krugu iskustvenosti.

Teorijska zadanost smjera i svrhe bavljenja u krugu iskustvenosti sektora kulture, moro imati u vidu sam konstitutivni čin „radnog odnosa“, tj. neprestano potuhtavanje zbilje svijeta zbiljskim svijetom čovjeka, jer to je nezamisljivi indeks spoznaje da se i da li se istinito smještavanje u obzor svake date okolnosti života. Prema tome se može i mora zaključiti kako radničkoj klasi nije od toga da, kao inicijator i jedini stvarni činilac nove povijesti, na pragu svog zadatka inauguriira i jednu tzv. novu kulturu, nego se od nje očekuje i traži se od nje da u ime revolucioniranja osi postojećeg svijeta, za novi ljudski svijet nadjača, da svlada, i to zajedno s njenim ideološkim uvjetima, poziciju kulta apstraktno-humanističkih vrednota.

POZICIJA KRITIKE

• MIROSLAV EGERIĆ:

Ja sam htio da kažem nekoliko reči oko zapleta sa kritikom koji kod nas uopšte, pa ni ovdje, nisu retki. Ovdje kod Vjerana Zuppe ima nekoliko rečenica koje na neki, daleki i posredan način govore i o ulozu koju može da ima, koju ima impresionistička kritika i o argumentaciji teze da impresionistička kritika nema ideološke osnove za pristup jednom delu. On uzima, imam utisak, a to sam saznao i sada iz razgovora s njim, za osnov argumentacije svoje teze prosek impresionističke kritike. Mislim, da bi njegova argumentacija dobila u nosivosti i dejstvu ako bi na neki način precizirala razliku između proseka impresionističke kritike i one u vrhovima impresionističke kritike. Ne može se razgraničiti etiketom taj udeo ideološkog u radovima jednog impresioniste, ne može se zapravo kazati da ideologija ne postoji u radovima te kritike. Iskustva književne kritike, ne samo naše, pokazuju neke suptodne činjenice (jedna od tih je i Skerlić u našoj kritici). Po mom mišljenju, ovde kad se govori o kritici i o kritici (radi se upravo o utisku koji ne treba opširno obrazlagati) dominira impresionistička kritika impresije: nekako nikad nemamo razvijen i pregledan sistem argumentiranja — tako je bilo i na nedavnom Kongresu slavista u Ohridu — većina strela upućuje se na adresu impresionizma, ali se ne ulazi u *privodu* impresije, ne ruši se iznutra njena kvalifikacija. Tako se razvija jedan impresionizam o impresionizmu, ostaje se u kontratezama, nemamo siguran utisak da se iz toga kruga izlazi — tako da mi koji smo recimo „impressionisti“ ne vidimo u suprotnim tezama u čemu je vrednost antiimpressionizma, izuzev nože da bude impresionizmu plodna negacija. A drugo, kaže se da su impre-

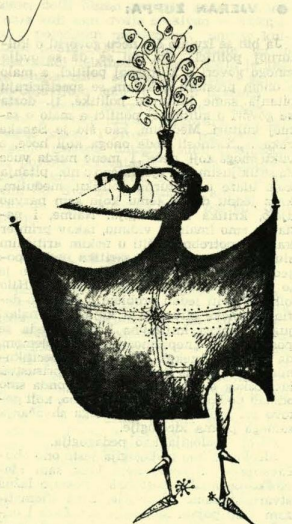
sionisti nekako najekskluzivniji, zavisno od ambicija koje pokazuju. Ja ne mislim da je to obavezno — negativna osobina kritike. Ali, svakako, i u to treba uneti nove relativizacije. Ima isključivosti i isključivosti. Onih koje otvaraju puteve, i onih koji te puteve zatvaraju. Za sada toliko.

• VJERAN ZUPPA:

Zaista nisam uzео, govoreći o mogućnosti ideološkog unutar stvarne situacije današnje kritike, u obzir najbolje momente impresionističke kritike, jer ih ne vidim (da li je to moja „slijeva mrlja“ ili što drugo to može biti predmet jednog drugog razgovora). Impressionistička kritika ovakva kakva se danas meni pokazuje, kazuje se u granicama jednog od Ričardovih negativnih određenja, kojim on kaže da kritika postaje loša kada se razvija iz jednog vrlo nereduciranog, širokog kruga asocijacija, tj. asocijacija se rada iz asocijacije, više nema izbora, i kritika postaje umjesto metoda jedan beskonačan niz samih asocijacija. Međutim, ja sam ovdje nastojao naglasiti jednu drugu stvar, a to je da impresionistička kritika nema u sebi mogućnosti da govori o ideološkom specifičnu dela, jer ta li mogućnost trebala biti sadržana već u samome metodi te kritike, metodu kojeg zaista nisam uspio sagledati, možda zbog vlastite „slijeve mrlje“, a možda i zbog nečeg drugog. Priznavajući eventualnu isključivost svoje pozicije, čini mi se da ujedno branim suprotnu poziciju, a mnogo bi koristilo bilo da Egerić brani svoju poziciju, ukazujući na njegovu mogućnost ideološke kontakata sa samim djelom, nego da ja ovačim branim tu istu poziciju.

• IVAN BABIĆ:

Ja bih htio da dodam samo jednu usputnu primjedbu na razgovor o tematici što su u Zagrebu imali čitav niz slučajeva da su stanovita djela bila diskvalificirana od jedne kulturne politike, a da nisu bila, ili su veoma malo bila predmetom kritike same. Sve što je o tim djelima (ili tačnije o njihovim autorima) rečeno bilo je rečeno na raznim savjetima ili u najboljem slučaju na skupovima književnika. Držani su i referati prema kojima je ovaj ili onaj skrenuto ove ili one vode, a ponekad bio i diskvalificiran, ne ponajprije kao književnik, ne kao proizvođač estetskih vrednota, već prije svega kao politički delikvent. Ja sada postavljam pitanje za debatu: u našem društvu vršiti svoju funkciju u našem društvu tako da svojim utjecajem smanji ili, šta više, likvidira pojave da razni društveni i politički faktori presuđuju o onom o čemu bi kritika prije svega morala da sudi, ili barem da ne presuđuju bez obzira na sud kritike? Međutim, ako „ideološki“ pris-

tup umjetničkom djelu (termin Zuppe) ne može dohvatiti esencijalno djelo, ako je bit djela neuhvatljiva i za sociološki pristup (Salićeva teza), šta preostaje kritici, ma kako se ona zvala, šta može i kako može kritika kao jedan od regulativa samouravljavanja na područjima kulture? To bi bilo moje pitanje, koje bi, ako naiđe na odaziv, moglo poslužiti uspostavljanju koherentnosti u našim razgovorima.